

О. П. Давидова,

РВНЗ «Кримський інженерно-педагогічний університет», м. Сімферополь

МОДАЛЬНІСТЬ ТЕКСТУ ТА ЗАСОБИ ЇЇ ВИРАЖЕННЯ

У статті розглядається одна з текстових категорій – модальність, описуються засоби її вираження у короткому американському оповіданні.

Ключові слова: текстова категорія, модальність, модальна сітка, коротке оповідання, коментабельна конструкція

В статье рассматривается одна из текстовых категорий – модальность, описываются средства ее выражения в коротком американском рассказе.

Ключевые слова: текстовая категория, модальность, модальная сетка, короткий рассказ, коментабельная конструкция

This article deals with one of the textual categories – modality, means of its realization in a short American story are described.

Key words: textual category, modality, modal structure, a short story, commentable construction

Постановка проблеми. Уже давно дослідницька увага перенеслася від понадфразових єдностей на цілий текст, його категорії та структури. Сучасним є підхід до тексту як такого, що створює новий «можливий світ», в якому всі мовні форми, що беруть участь у цьому процесі, слугують для побудови такого можливого світу [6, с. 522]. Інтерес лінгвістів до опису й аналізу мовних реалізацій комунікативно-значущої текстової категорії модальності не згасає. Особлива увага до категорії модальності є актуальною, оскільки не лише надає читачеві можливість орієнтуватися у вигаданому світі художнього твору, але й правильно декодувати «картину світу» автора, тим самим пізнаючи його.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд досліджень вітчизняних і зарубіжних авторів (І.В. Смушинська, Л.Г. Флджян, Л.О. Ноздріна, Т.В. Романова та ін.) показує, що категорія модальності розглядається з різних боків з метою виявлення нових особливостей і закономірностей. Усі вони, взаємодоповнюючи один одного, дозволяють представити модальність як одну з найважливіших категорій тексту, сутність якої полягає у відображенні автором реальності, оцінці художнього світу з позицій твердження або заперечення, реальності або ірреальності подій, впевненості в їхній достовірності або сумніву [9, с. 14].

Мета статті – розглянути основні засоби реалізації модальності тексту короткого оповідання.

Виклад основного матеріалу. Модальність, особливий різновид «квартирування світу» [1, с. 11], – поняття, що пов'язане з важливими аспектами буття та відбиття у свідомості й мові; проте однозначного трактування цей термін не має, оскільки вживається в різних науках – логіці, літературознавстві, лінгвістиці, стилістиці, медицині тощо, де кожна з них надає свого компоненту до тлумачення цього поняття (див. докл. праці І.В. Смушинської, Н.В. Масальської).

Модальність обумовлює відбір мовних форм при використанні та «в решті решт визначає існування певної мовної системи, що підлягає описуванню» [5].

Уже став традиційним поділ модальності на два типи: об'єктивну і суб'єктивну. Перша розуміється як відношення висловлювання до позамовної дійсності, друга – як вираження відношення того, хто говорить або пише до того, що він повідомляє. Об'єктивна модальність обов'язкова для будь-якого висловлювання, суб'єктивна ж модальність – факультативна.

У реченні-висловлюванні модальність достатньо вивчена (див. роботи І. М. Кобозевої, Є. В. Падучевої, І. В. Піддубської, О. В. Прокопенко тощо). Модальне висловлювання характеризується як «складне висловлювання, що включає пропозицію (тобто те, що висловлюється з приводу об'єктів дійсності) та її модальну характеристику і дає оцінку вхідного до нього простого висловлювання або описової ситуації з того чи іншого погляду» [11, с. 12]. Проте проблеми модальності виходять за межі окремого речення і потребують додаткових досліджень. Для розкриття сутності категорії модальності проблема виводиться за рамки речення в текст, де дослідники намагаються зрозуміти закономірності, які не представлені в реченні (див. роботи Н. В. Валгіної, І. Є. Гальперіна, О. І. Москальської, І. В. Смушинської, З. Я. Тураєвої, Л. О. Ноздріної, Т. В. Романової тощо).

Антропоцентризм мови, проєціюючись на художній текст, робить головною категорією тексту образ автора. Будь-якому тексту притаманна категорія модальності, текстова модальність – це мовленнєве втілення образу автора. Услід за Т.В. Романовою, під текстовою категорією ми будемо розуміти «сукупність мовних засобів для вираження певних інваріантних семантико-функціональних значень, що корелюються відношеннями об'єктивної дійсності (або денотативною ситуацією)» [10, с. 14]. На думку дослідниці, категорія модальності – «всеосяжна категорія, що поглинає цільову комунікативну установку автора і категорію оцінки, її значення об'єктивні і суб'єктивні одночасно» [10, с. 14].

У тексті модальність реалізується на різних рівнях: граматичному, лексичному, інтонаційному; вона може реалізуватися або на певних частинах висловлювання або у висловлюваннях у цілому. До лексико-граматичних засобів категорії модальності належать модальні частки, модальні слова, модальні дієслова і граматична система дієслівного способу. За допомогою цих засобів мовець (автор) наділяє інформаційний компонент висловлювання імпліцитним або експліцитним інтерпретуюче-оцінним коментарем. Категорія способу дієслова пов'язується з об'єктивною модальністю способом вираження відношення дії, про яку йде мова у

висловлюванні, до дійсності: індикатив, імператив, умовний спосіб. Модальні частки, що мають суб'єктивну модальність, слугують експліцитними показниками поля міжособистісних відношень.

Модальні слова, що мають меншу суб'єктивну модальність ніж модальні частки, виражають ступінь упевненості мовця в істинності висловлюваного. Модальність, окрім того, що дозволяє мовцю або письменнику передати своє відношення до пропозиційного змісту [12, с. 121], має вплив і на ілюктивне оформлення висловлювання [8, с. 15].

Категорія модальності поєднує комунікативну установку автора та категорію оцінки. А оскільки кожен художній твір містить значну кількість оцінок окремих елементів тексту, це створює складність категорії модальності в художньому тексті. Ставлення мовця до змісту повідомлюваного, оцінка автором повідомлюваного становлять окремий аспект категорії модальності. Модальне висловлювання не лише містить підтвердження чи заперечення якихось зв'язків, але й надає оцінку цим зв'язкам, тим самим уводячи постать абстрактного суб'єкта. Оцінке осмислення повідомлення реципієнтом вирішує вибір автором таких мовних засобів, що впливають на емоційну сферу з приводу висловлюваного. Отже, модальність безумовно пов'язана з емотивністю, оскільки відношення до фактів об'єктивної реальності йде поруч із емоційною реакцією на них з боку мовця [7, с. 8]. У свою чергу образність викликає в читача емоційне сприйняття інформації, що передається. Дослідники виділяють оцінну модальність як один із видів модальності, розглядаючи її як в окремому висловлюванні, так і в цілісному тексті.

Для опису модальної характеристики тексту та її елементів Л.О. Ноздріна пропонує ввести термін «модальна сітка» і вважати її текстовою категорією. До модальної сітки можуть входити такі засоби функціонально-семантичного поля модальності, як способи дієслова, модальні дієслова і дієслова з модальним значенням, модальні слова, лексико-синтаксичні засоби і т.п.

Ми вважаємо, що наявність ланцюжка коментабельних конструкцій (КК – це складні речення із дієсловами у головній частині, що знаходяться в імовірнісній залежності з підрядною частиною, яка вводиться сполучником «that» або без нього) [4] теж можна розглядати як рису модальної сітки цілісного тексту, адже, як уже було зазначено вище, до модальної сітки належать усі мовні засоби морфологічного (форми способів дієслів-присудків), синтаксичного (конструктивно-синтаксичні й інтонаційно-синтаксичні засоби), лексичного та лексико-граматичного рівнів, що забезпечують орієнтацію читача в модальному плані тексту, а також авторська оцінка змісту тексту з точки зору реальності або нереальності, ступеню впевненості у фактах, що повідомляються.

Кожен текст має свою модальну сітку, яка складається із «ланцюжка авторських суб'єктивних модальностей». На думку І.В. Смуцинської, будь-яка авторська фраза передбачає модальну рамку «я бачу/знаю/вважаю, що...» [11, с. 13], оскільки суб'єктивний модус мовця завжди присутній у висловлюванні і може бути виражений як в експліцитній, так і в імпліцитній формі.

Модальна сітка, за Л.О. Ноздріною, виділяє три опозиції: 1) мономодальна-полімодальна (диференційною ознакою виступає наявність єдиної модальності в тексті); 2) дієслівна-бездієслівна (диференційною ознакою є наявність фінітного дієслова в одному зі способів); 3) однопланова-двопланова (в залежності від кількості планів оповіді).

Матеріалом нашого дослідження було обране коротке американське оповідання. Короткі тексти, на думку Р. Барта, дозволяють охопити текстову послідовність лексій та є символічно дуже насиченими. Т.В. Романова зазначає, що «для творів малих жанрів типовою є монособ'єктність, модально-оцінна однозначність, для великих творів – розподіл функцій між різними суб'єктами, що об'єднуються інваріантним суб'єктом – категорією автора» [10, с. 9].

Основним граматичним засобом вираження модальної сітки в тексті короткого оповідання є спосіб. Індикатив є фоною формою, що свідчить про реальність висловлювання [9, с. 135]. Прикладом може слугувати практично будь-який цілісний текст у нашій вибірці.

Вживання форм умовного способу типове для додаткових підрядних – після дієслів мовлення, розумової діяльності та емоцій (*to think, to believe, to fear* і т.п.) [2, с. 201]. І.Р. Буніятова відмічає появу формальної залежності способу дієслова в підрядних реченнях від дієслів головного речення із семантикою, що вказують на ставлення мовця до бажаного, необхідного або можливого факту дійсності, маніфестантом якого виступає підрядне речення, ще в давньогерманських мовах, коли точка зору суб'єкта на події стає домінуючою [3, с. 20].

В оповіданні «*Bringing me up it never stops*» [13] зміна способу співпадає зі зміною лексико-семантичних груп (ЛСГ) коментабельних дієслів. Увесь ланцюжок будується дієсловами мовленнєвої діяльності, які маркують пропозиційний зміст, що передається індикативом. КК із дієсловом інтелектуальної діяльності виділяється з ланцюжка передачею пропозиційного змісту в підрядній частині умовним способом:

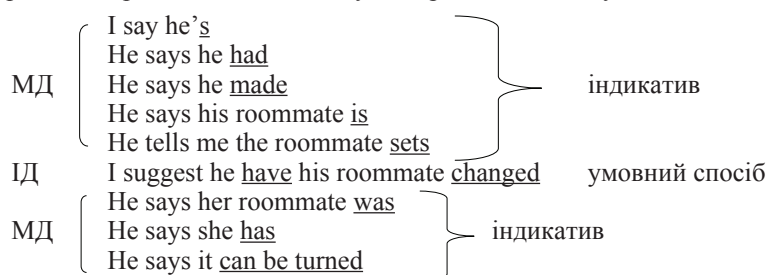

Рис. 1. 1. Ланцюжок КК в оповіданні «*Bringing me up it never stops*»

Вісім дієслів у ланцюжку маркують дію як реальну: жалкування сина на незручності життя в гуртожитку, які є доказом його переїзду на квартиру. Основне завдання сина – зробити так, щоб мати повірила у неминучість переїзду. Співчуття матері маркується зміною коментабельного дієслова (мати намагається знайти оптимальний вихід із положення, який, на її думку, дуже простий: зміна кімнати, зміна сусіда по кімнаті). На наш погляд, зміна способу в підрядній частині, а також зміна референта на слові «roommate» (сусід-студент і чиясь сусідка-дівчина) мають специфічне модальне призначення. Син, напевно, хоче мати більше особистої волі поза гуртожитком, а, можливо, дівчина, яка, як і він, жаліється на умови життя в гуртожитку, планує розділити з ним кімнату в місті, поза стін студентського гуртожитку. Інтуїтивно мати висловлює вголос думку про те, що причина полягає у бажанні сина розділити кімнату з кимось іншим, скоріше всього, з дівчиною-студенткою.

На перший погляд, таке трактування коментабельних конструкцій з умовним способом у підрядній частині може здаватися малоюмовірним. Проте сама логіка розвитку ланцюжка підказує таке рішення.

Полімодальність тексту оповідання пояснюється уведенням поруч із авторським мовленням мовлення персонажів. Так, у реченні з мовлення персонажів «*I said that when you were old I was sure God would see to it*» [14, с. 399] підрядна частина оформлена умовним способом. Спогади матері про свої слова співзвучні з її власними думками про своє тяжке захворювання і можливість не дожити до старості. При цьому дочка думає, що матері невідомо, наскільки серйозна хвороба. Це припущення має подвійне читання. Як передача власної непрямой мови, воно вказує на реально сказані слова. Проте у світлі очікування фатального вердикту лікарів, мати висловлює вголос власне побоювання та палке бажання дожити до власної старості, не розлучатися з коханою дочкою, життям, своїм світом.

Отже, у тексті короткого оповідання модальна сітка є полімодальною і виявляється не лише формами способу, а й модальними дієсловами і дієсловами з модальним значенням, модальними словами. Приклади з КК в оповіданні «*Souvenir*» [14, с. 395-399]: '*You'd think their brains were rubber*'; '*Her doctor thinks it could have been any of several things, but they're doing X-rays*'; '*You know you can't tell her what to do*'; '*If you think their food is bad, you should see the meals in that motel restaurant*'.

Полімодальна сітка створюється цільовими установками у розповідних та оптативних реченнях, модальними дієсловами, модальними словами, значенням ствердження – заперечення.

Більшість коротких оповідань має вільну модальну сітку. Проте в ланцюжку коментабельних конструкцій, які в художньому тексті коментують відношення до однієї події одного й того ж персонажа, одних і тих же учасників дії, що представляють собі різні сторони одного й того ж явища, модальна зумовленість має певне місце в самому відборі паралельних КК, у розміщенні їх в певній позиції в тексті.

Модальний характер ланцюжків коментабельних конструкцій зумовлений: включенням КК у мовлення автора та мовлення персонажів; серійністю ЛСГ коментабельних дієслів або повтором одного й того ж дієслова в коментабельному значенні; однократним виділенням коментабельного дієслова, що належить до іншої групи, ніж дієслово, яке повторюється в ланцюжку КК.

Таблиця 1.1

Ланцюжок КК із оповідання Тобіаса Вульфа «*In the garden of the North American Martyrs*» [14, с. 518-527].

№ п/п	Інтродуктивна частина	КД	ЛСГ	Підрядна частина
1	Mary	suspected	Психічної діяльності	that her deafness
2	Mary	knew	Інтелектуальної діяльності	that everyone was dying
3	She	said	Мовленнєвої діяльності	that one of her colleagues would be retiring
4	Mary	had not known	Інтелектуальної діяльності	that she felt differently about her
5	She	said	Мовленнєвої діяльності	that she was sure Louise knew best
6	Someone	said	Мовленнєвої діяльності	I have no sense of humour
7	I	was just going to say	Мовленнєвої діяльності	you should use
8	Roger	explained	Мовленнєвої діяльності	that it was
9	People	think	Інтелектуальної діяльності	the college is
10	Roger	said	Мовленнєвої діяльності	that it had been built
11	It's	generally believed	Інтелектуальної діяльності	That
12	She	thought	Інтелектуальної діяльності	«How dull»
13	I	think	Інтелектуальної діяльності	you should
14	Mary	understood	Інтелектуальної діяльності	that they were not really considering
15	I	didn't think	Інтелектуальної діяльності	it would be so bad
16	I	thought	Інтелектуальної діяльності	you might cheer me up
17	She	thought	Інтелектуальної діяльності	she would go under

У наведеному ланцюжку перша КК містить єдине вживання коментабельного дієслова, що належить до групи психічної діяльності. Дієслово *suspect* виділяється на фоні серійних коментабельних дієслів, що належать до ЛСГ мовленнєвої та інтелектуальної діяльності. Фактично увесь ланцюжок зумовлений «глухістю Мері» – її життєвим кредо, політикою неухважності, нейтралітету, відсторонення від чужих проблем. І звична «глухота» у прямому (Мері носить слуховий апарат) і переносному значенні (невміння вирахувати, що Луїза, запросивши її на інтерв'ю до престижного коледжу, не мала наміру рекомендувати Мері на вакантну посаду, оскільки претендент був фактично затверджений) зіграла злий жарт з підозрілістю Мері. У запрошенні Луїзи Мері не запідозрила підступу. Дієслово психічної діяльності в коментабельному значенні є домінуючим: воно імплікується в усьому ланцюжку, особливо в тих КК, де в підрядній частині вживаються модальні дієслова (№ 7, 13, 15, 16 та інші).

Висновки. Модальність – облігаторна якість висловлювання, що полягає в граматично вираженому відношенні цього висловлювання до позамовної дійсності. Модальність, притаманна будь-якому тексту, – це мовленнєве втілення образу автора, оцінка автором художнього світу з позицій твердження або заперечення, реальності/ірреальності подій, впевненості в їхній вірогідності або сумніву. Модальність може виражатися за допомогою модальних часток, модальних слів, модальних дієслів і граматичної системи дієслівного способу.

Застосовуючи термін Л.О. Ноздріної «модальна сітка» для опису модальної характеристики тексту, ми виявили, що модальна сітка текстів коротких оповідань є полімодальною, дієслівною. Наявність ланцюжка КК також можна розглядати в короткому оповіданні як рису модальної сітки. Модальна сітка з КК є частиною загальної модальної структури короткого оповідання, її маркованим за коментабельним відношенням блоком.

У цьому розумінні, на нашу думку, для модальної сітки необхідно ввести критерій із диференційною ознакою коментабельна / некоментабельна модальна сітка. Її маркером є всі мовні засоби, що притягуються мікрополем дієслівної коментабельності.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в описі модальної сітки інших типів тексту.

Література:

1. Бабушкин А. П. «Возможные миры» в семантическом пространстве языка / А. П. Бабушкин. – Воронеж : Воронежский гос. ун-т, 2001. – 86 с.
2. Бархударов Л. С., Штеллинг Д. А. Грамматика английского языка / Л. С. Бархударов, Д. А. Штеллинг. – М. : Высшая школа, 1965. – 428 с.
3. Буніятова І. Р. Становлення складнопідрядних речень в давньогерманських мовах (IV – XIII ст.): автореф. дис... докт. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / І. Р. Буніятова. – К., 2004. – 32 с.
4. Косенко О. П. Коментабельні конструкції в сучасній англійській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / О. П. Косенко. – Донецьк, 2007. – 20 с.
5. Кристалл Д. и Дейви Д. Стилистический анализ / Д. Кристалл, Д. Дейви // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. IX. – М. : Прогресс, 1980. – С. 148-171.
6. Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке. Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
7. Левина О. А. Репрезентация эмоциональных состояний персонажей в английском художественном тексте (языковые и когнитивные аспекты): автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / О. А. Левина. – М., 1999. – 30 с.
8. Мытарева Н. В. Лингвистический аспект репрезентаций межличностных отношений в дискурсе массовой коммуникации (на материале немецкоязычных интервью): автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / Н. В. Мытарева. – М., 1995. – 21 с.
9. Ноздрина Л. А. Поэтика грамматических категорий: Курс лекций по интеграции художественного текста / Л. А. Ноздрина. – М. : ТЕЗАУРУС, 2004. – 212 с.
10. Романова Т. В. Модальность как текстообразующая категория в современной мемуарной литературе / Т. В. Романова. – СПб. : Санкт-Петербургский государственный университет, 2003. – 300 с.
11. Смушинська І. В. Модальність французького художнього тексту: типи та засоби вираження: автореф. дис... докт. філол. наук: спец. 10.02.05 «Романські мови» / І. В. Смушинська / КНУ ім. Т. Шевченка. – К., 2003. – 39 с.
12. Nunan D. Introducing discourse analysis / D. Nunan. – L. : Penguin Books, 1993. – 134 p.
13. Painter P. Bringing me up it never stops / P. Painter. // Story. – 1991. Spring. – P. 34-35.
14. The Norton anthology of contemporary fiction / Ed. K. V. Cassill. – N.Y. : Norton, 1988. – 527 p.